

ťažko ustupujú správnejšej, efektívnejšej teórii i praxi?

To sú otázky, ktoré sa musia nevyhnutne vynoriť, ak problematiku vzťahu teórie a praxe demonštrujeme na príklade poľnohospodárskej výroby. Pravda, nejde len o poľnohospodárstvo. Ide o včasné rozpoznanie a prekonanie akejkol'vek disproporcie, ktorá vznikla alebo vzniká medzi existujúcimi možnosťami socialistickej spoločnosti a ich faktickým realizovaním.

Ako vidieť, otázka vzťahu teórie a praxe v socialistickej spoločnosti je zložitejšia, ako ju vidí autor recenzovanej publikácie.

Kusý síce tiež poukazuje na rôzne deformácie, ktoré vo vzťahu medzi teóriou a praxou vznikajú aj za socializmu, tieto deformácie pripisuje však iba na vrub subjektívnych nedostatkov, resp. omylov alebo snažení či už (a v jeho poňatí najmä) jednotlivcov, či spoločenských skupín (napr. v prípade revizionizmu alebo dogmatizmu). Nejde však iba o nedostatky, iba o omyly a ani iba o snaženia. Tie by bolo možné ľahko opraviť alebo pribrzdiť či už kritikou, alebo aj prípadným odvolaním takýchto nenapraviteľných subjektivistov. Korene subjektivismu, vyjadreného v určitej teórii a majúceho spoločenský charakter a dosah (a o taký subjektivismus nakoniec ide — veď subjektivismus jednotlivca by sa dal nakoniec ľahko paralyzovať) sú však oveľa hlbšie. Sú to spoločenské korene a sú zapustené v záujmoch

veľkých spoločenských skupín alebo vrstiev. A tieto záujmy nie sú hocakými záujmami, ale sú to existenčné záujmy a vyznačujú sa silou materiálnej zotrvačnosti. Sú výrazom určitej spoločenskej pozície týchto skupín alebo vrstiev, určitého ich spoločensky funkčného zaradenia v systéme spoločenskej delby práce alebo v systéme riadenia spoločnosti. Sú to záujmy, realizovaním ktorých príslušná spoločenská skupina alebo vrstva nachádza svoje vlastné sebauplatnenie, svoje vlastné sebaoptvrdenie. Sú základňou vzniku určitej atmosféry, určitého mentálneho založenia, ale najmä určitého v takej alebo onakej miere a priori neho postojá k spoločenskej realite. Táto atmosféra, tento postoj sa formuje mimovoľne, prejavuje sa nenápadne, ale v určitých situáciách značne ovplyvňuje pravdivosť poznania alebo spôsob hodnotenia skutočností. Pri analýze vzťahu teórie a praxe v socialistickej spoločnosti nemožno neprihliadať k tejto dialektike spoločenských záujmov, k tomuto mechanizmu ich pôsobenia. Jedine pochopením tohto mechanizmu možno totiž nájsť kľúč i k pochopeniu procesu, v ktorom sa realizuje vzťah teórie a praxe, a aj kľúč k účinným, efektívnym zásahom riadiacich spoločenských orgánov do tohto objektívneho procesu.

J. Strinka

OD FANTÁZIE KU SKUTOČNOSTI¹

Existuje typ vedeckých pracovníkov, ktorí celou svojou tvorbou kotvia v rámci úzko vymedzenej odbornej špecializácie a koncentrujú sa vedome iba na rozpracovanie problémov, ktoré priamo s ňou súvisia. Pri dnešnom stave vedy a vzrastajúcej špecializácii aj v rámci jedného odboru je to iste

opodstatnená a ideálna pracovná koncepcia a vedie takmer vždy k novým a všestranne prepracovaným poznatkom. No sú aj takí pracovníci, záujmový okruh ktorých je širší, ktorých vie inšpirovať k zrodu a vytýčeniu problému často náhodný a naoko nenáročný podnet a ktorí vedia spojiť na spoločnej báze svojej tvorby mnohorakú, odborne značne diferencovanú problematiku.

Tento druhý prípad má prednosti najmä

¹ T. Münz, *Od fantázie ku skutočnosti*, Bratislava 1963, Osveta, str. 199.

v mladých, rýchlo sa rozvíjajúcich kultúrach, kde na vnímavých ideových pracovníkov priamo dorážajú zaujímavé otázky minulosti a naliehavé problémy súčasnosti. Pravda, pri takomto väčšom pracovnom rozptyle je vždy i väčšie riziko „určitej improvizácie“ a všestrannej nedotiahnutosti problému, aj keď to ešte nemusí znamenať ani povrchnosť, ani zmenšenú vedeckú cenu pracovných výsledkov.

Tieto distinkcie sa nám vynárajú, keď držíme v rukách prácu Teodora Münza *Od fantázie ku skutočnosti*, ktorá nedávno vyšla v malej knižnici Spoločnosti pre širšie politických a vedeckých poznatkov. Autora sme dosiaľ poznali ako historika filozofie, ako prekladateľa nie ľahkých filozofických prác Heglových a Feuerbachových i ako pracovníka v oblasti gnozeológie a dejín ateizmu. Teraz sa nám predstavuje v zaujímavom pokuse filozoficky, historickomaterialisticky dešifrovať obsahovú stránku dedičstva slovenskej ľudovej slovesnosti, povestí a rozprávok stelesňujúcich ideály a túžby slovenského ľudu v minulosti. Materiál tejto malej, ale peknej a záslužnej knižôčky je, najmä v prvej časti, národopisného, čiastočne umeleckého charakteru. Postavenie a riešenie problému je však — ako ukážeme neskôr i s dôsledkami určitej jednostrannosti — eminentne filozofické.

V čom spočíva pre filozofa príťažlivosť tohto materiálu a k akému problému ho môže inšpirovať?

Ideová tvorba slovenských ľudových mäs za feudalizmu, do obdobia ktorého kladie autor súhlasne s výsledkami etnografie najplnší rozvoj hlavných odvetví ľudového umenia u nás, má popri všeobecnej zákonitosti foriem spoločenského vedomia určitú výraznú osobitosť. Vyplýva to zo špecifickej situácie slovenskej society v minulosti. Po prvé, masa nevzdelaného a všestranne zaostaleho slovenského ľudu nemala možnosť zúčastniť sa tvorby zložitejšej profesionálnej kultúry. Komplex ľudového slovesného, hudobného a výtvarného umenia predstavuje takmer jediný ventil jeho tvorivých potencií. Pritom, keďže ľudovej tvorbe je bytostne cudzí l'art pour l'artismus,

možno sa tu viac ako v profesionálnej tvorbe dopátrať bezprostredných potrieb, túžob a ideálov kolektívneho subjektu ľudu. Pre každého, kto sa zaujíma o dejiny myslenia a náboženskú problematiku slovenskej minulosti, je tento materiál veľmi dôležitým a pritom zaujímavým, názorným prameňom poznania ľudovej mentality.

Po druhé, neobyčajne zlé sociálne a materiálne postavenie slovenského ľudu spôsobilo, že k „najzákladnejším potrebám patrili potreby materiálne a sociálne“ (str. 10). Preto aj umelecké ideály krásna, dobra, vznešena atď., išli u neho v podstate po línií kompenzácie týchto potrieb, ba týmito potrebami boli veľmi priezračne poznačené aj jeho predstavy boha. Čiže, ako hovorí autor v úvode, „skutočným zdrojom ľudových túžob tak v hrdinoch rozprávok, ako i v predstave boha je úbohosť človeka, ktorý keď nemohol realizovať svoje ideály, črtal ich aspoň vo fantázii ako kontrast k danému stavu“ (str. 11).

Pravda, pri takejto formulácii vzniká otázka, či autor nepodlieha zjednodušenej predstave kontrastu v zmysle ekonomického paralelizmu. Ďalej však osvetľuje a presnejšie formuluje svoje stanovisko. V styku so slovenskými rozprávkami prišiel k poznaniu o dominantnosti „ich vôľovej stránky“, ako nazýva premietanie existenčných potrieb a túžob ľudu do umeleckých a náboženských predstáv. To je, nazdávame sa, hlavný dôvod, prečo Münz siahol po tejto problematike. Pri analýze vôľovej stránky spomenutých foriem spoločenského vedomia mohol plodne využiť i svoje staršie poučenie na osvietenskom a Feuerbachovom antropologickom prístupe k otázke vzniku a príčin veľkej sily náboženských a iných fantastických predstáv v živote celých generácií ľudí. Ukazuje, že popri poznávacej, eventuálne estetickú funkciu mali tieto výtvary ľudového vedomia veľmi silné aj iné stránky. Predovšetkým utilitárnu, kompenzujúcu v symbolickej forme potreby ľudu, a prognostickú, vyjadrujúcu túžby človeka, ktoré ho potom nútili hľadať cestu na ich realizáciu.

V tejto súvislosti polemizuje autor pri-

mo i nepriamo so starším štúrovským výkladom. Štúr, a najmä Dobšinský, ktorí vychádzali zo špekulatívnej heglovskej filozofie, pokladali rozprávky za prejav národného ducha, za prvú fázu sebauvedomenia tohto ducha, ktorý sa ešte nevie pozvzniesť vyššie než k prestavivému a symbolickému podaniu poznania o veciach. Naproti tomu podľa autorovho historickomaterialistického výkladu možno v rozprávkach v obraznej podobe sledovať rozvoj ľudských potrieb, nimi zrodených ideálov a ozrejmovvať si, ako ich ľudstvo vo svojej histórii realizovalo. Rozprávkový materiál, ak ho spojíme s materiálom náboženským a s poznaním vedeckého a technického vývinu, môže byť, podľa autora, dokladom dialekticky zvrtného procesu sublimácie skutočnosti vo fantáziu a zhmotňovania fantázie v skutočnosť. Až prvú fázu predstavuje fantazijnó-nereálny svet rozprávok a náboženských predstáv, druhú fázu tvoria veda a technické vynálezy, v ktorých dochádza k uspokojeniu i najsmelších túžob človeka. Münzovou snahou je odhaliť aspoň v skratke hybné sily tohto procesu.

Začína analýzou rozprávok. Rozprávky považuje za najvýraznejšiu formu ľudovej mentality a súčasne za „najjasnozrivejšiu prorokyňu, ktorá predvídala cestu ľudského vývoja na dlhé storočia“ (str. 37). Na rozdiel od prísloví, porekadiel a povier, ktoré hodnotí ako určitý napísaný kódex praktických životných návodov, vznikajúcich na základe dlhohodej ľudskej skúsenosti a praxe, rozprávka je typický výtvor fantázie. Ako taká patrí v prvom rade do oblasti umeleckej tvorby. Podľa autora v slovenských rozprávkach slúžila však fantázia viac vyjadreniu reálnych túžob ľudu než tvorivému umeleckému zámeru; asi podľa príslovia „čo sa komu žiada, o tom sa mu aj sníva“. Svoj názor odôvodňuje i faktom, že fantastická rozprávka rozkvitla u nás práve za feudalizmu, t. j. v čase najväčšej biedy slovenských ľudových mäs. V tvrdom životnom boji, v ktorom feudálny ľud zápasil s elementárnymi životnými potrebami, v ktorom nemal dostatok chleba a potravín, pohodlia a blahobytu, krásy

a šťastia, zdravia a múdrosti atď., ponúkla mu svoju pomoc fantázia. Keďže po všetkom tom v podvedomí túžil a v skutočnosti všetko to u bohatých, pánov, kráľov a vznešených ľudí mal možnosť obdivovať, žiadalo sa mu aspoň v rozprávke mať moc týmito vecami disponovať. Münz uvádza na ilustráciu tohto prevráteného vzťahu mnoho konkrétnych príkladov zo slovenských rozprávok. Príklady tohto typu rozmožňuje rozborom takých rozprávok, v ktorých sa kompenzuje poddanský pomer ľudu a pánov a v ktorých sa vyjadruje nenávisť a odvážny protest proti sociálnemu bezprávniu. Ako najzaujímavejšiu kategóriu rozprávok uvádza tie, v ktorých sa transponuje ideál fyzickej sily (Valibuk), rozumovej bystrosti, všemohúcnosti, vševedúcnosti (Vidák, Dlhý, Bystrotraký atď.) do vysnívaných hrdinov. V nich sa podľa autora uplatňuje akýsi zákon gradácie, t. j. tendencia priblížiť sa maximálne k vytýčenému ideálu. Tieto rozprávky hovoria súčasne najzreteľnejšie o tom, čo si človek už vtedy prial, čo podnecovalo jeho fantáziu a sú v tomto smysle anticipáciou ďalšieho ľudského pokroku.

S ešte väčšou silou a maximalizáciou pretavoval človek svoje potreby a túžby do hrdinu náboženstva — boha. Fantazijnó-voluntaristickú črtu má teda s rozprávkami spoločnú aj náboženstvo. Z tohto hľadiska ich autor, aj keď správne poukazuje na ich nerovnaké sociálne a psychické korene, analyzuje na spoločnej rovine. Ba pre gradáciu ideálu, ktorý stelesňuje náboženstvo oproti rozprávkam (boh je absolútny, dokonalý, múdry, všemocný atď.) zaraďuje ho až na druhé miesto po rozprávkach, hoci je geneticky omnoho staršie a v živote ľudí významnejšie. V súhlase s Feuerbachom i Marxom zdôrazňuje Münz voluntárnu stránku náboženstva ako jeden z momentov, prečo boh zostal človeku po toľké storočia jeho existencie potrebným i blízkym. V epochách rozumovej nevyspelosti a sociálnej biedy bol stelesnenou ľudskou túžbou. Do svojej predstavy boha stelesňoval človek nielen všetko to, čomu nerozumel, čoho sa bál a čoho sa chcel zba-

víť, ale i to, čo nemohol dosiahnuť, čo potreboval, čo obdivoval a čo chcel uskutočniť.

No jednako medzi ideálom rozprávky a náboženstva existuje podstatný ideový i funkčný rozdiel, na ktorý Münz upozorňuje aj pri porovnávaní slovenských rozprávok a náboženských predstáv ich tvorcov. Terminológiou nemeckej klasickej filozofie vyjadruje to tak, že náboženstvo je sebaodcudzenie, kým rozprávka iba sebaidealizáciu človeka. Preto je náboženstvo v konečnom dôsledku protihumánne, kým rozprávky majú, odhliadnuc od ich estetických hodnôt, i vysokú mravnú hodnotu. Vo väčšine prípadov protirečia otrockej morálke závislosti, pokory a pasivity, akú propaguje náboženstvo a nabádajú priamo k opaku. Preto je v záujme ľudského pokroku omnoho viac odstrániť negatívne podmienené ideály náboženstva než pozitívne, esteticky často účinné ideály rozprávok, ktoré pôsobia emotívne i na moderného človeka.

Odstrániť rozprávkové a náboženské ideály ako iluzórne šťastie a nahradiť ho skutočným ľudským šťastím, pripadá podľa autora tej epoche ľudských dejín, v ktorej sa realizujú túžby človeka za pomoci vedy a techniky. Analýzou vedeckej formy odrazu sveta a epochou vedeckých a technických vynálezov sa zaoberá posledná kapitola Münzovej práce. Autor v nej ukazuje, ako sa nesplniteľné ideály rozprávok a zbožné prania náboženských predstáv menia na racionálne podnety pre vedeckú prax. Fantastické projekty lietajúcich koberecov, živej vody, čarovných strelcov, ostrozrakých hrdinov, obrazne povedané premieňajú sa na lietadlá, rakety, televízory atď. V tejto kapitole načrtáva autor s prehľadom vývin prírodovedeckého poznania a technických vynálezov i dôsledky vedecko-technického rozvoja na život človeka. Súčasne podčiarkuje ich kompenzačný účinok vo vzťahu k nedokonalému a obmedzenému ľudskému organizmu. Takže ak „na počiatku bledla skutočnosť oproti fantázii, dnes bledne fantázia oproti skutočnosti“ (139). V tomto zmysle považuje

autor vedu opäť za gradáciu ideálu v pomere k rozprávkam a náboženstvu — pravda ideálu racionálneho a splniteľného.

Münzova práca je zaujímavá z viacerých stránok. Nielen pobaví a poučí, ale nahodí aj problémy, na ktoré sa dnes pri zaužívanom globálnom vysvetľovaní foriem spoločenského vedomia často zabúda. Upozorňuje konkrétne a diferencovane na dôležitosť psychickej, najmä vôľovej a fantazijno-predstavivej činnosti človeka v historickom procese jeho poľudšťovania a tvorby hmotnej a duchovnej kultúry. Ak materiálna potreba človeka je prvotným stimulom k hľadaniu cesty na odstránenie daného stavu, je vôľa človeka výrazom aktívneho pocítania tejto potreby a fantázia dôležitým prostriedkom pri jej realizovaní. Ukazuje to i na skúmanom materiáli. Fantázia rozprávok bola síce utopická, ideály náboženstva boli síce nevyhnutným zlom a kľatbou ľudstva, no súčasne ona spôsobila, že sa tieto formy stali aj ukazovateľom a anticipátorom toho, čo človek potenciálne mohol dosiahnuť. Ona podnecovala vždy realizáciu ľudských chcení a túžob. V dialektike historických premien stala sa potom vo vede racionálnym zdrojom inšpirácie k pravdivému poznaniu a ovládnutiu skutočnosti za účelom uspokojenia ľudských potrieb. Z tejto stránky je celé ideové dedičstvo minulosti, ktoré dnes často nazývame iba balastom a prežitkom a ku ktorému máme v dobrom prípade výskumnícky postoj, dokladom dramatického zápasu a práce všetkých zložiek ľudského subjektu, zapojených v procese uspokojovania, rozvoja a opätovného vyrovnávania sa s faktorom, ktorý človek pocítil za začiatku svojej existencie — s potrebou.

Pravda, keďže autor sleduje predovšetkým svoj zámer, dochádza i k určitým zjednodušeniam. Stalo sa to okrem iného aj tým, že vedome, „voluntaristicky“ podriaďuje analyzovaný materiál línii svojej myšlienky a dedukuje z neho závery na jej podopretie. Akokoľvek zdôrazňuje diferencovanosť funkčnosti i svetonázorových pozícií rozprávok, náboženských predstáv a vedy, upadá pri ich výklade miestami

do prílišného unifikačtorstva. V konštatovaní kontinuity ich ideálov zachádza až k nadradovaniu toho, čo je v nich všeobecné a spoločné (sú formami spoločenského vedomia, ich tvorca je človek, ktorý má určité potreby, túžby atď.) tomu, čo je pre ne špecifické a hlavné. Napríklad pokiaľ ide o rozprávky, iste sú i odrazom sociálnych vzťahov i túžob ľudu, no predovšetkým sú výtvorom jeho umeleckej fantázie. To podmieňuje nielen ich formu, ale aj obsah, zameraný predovšetkým na estetický a emotívny účinok, adekvátny danej historickej situácii. I náboženské predstavy a najmä pojem boha možno interpretovať ako anticipáciu vedeckého pokroku iba vo veľmi sprostredkovanom zmysle a aposteriornym výkladom. Podobne jednostrannou

sa nám zdá i typická formulácia „veda vznikla preto, lebo náboženské teórie a praktiky, počnúc mágiou a končiac kresťanským kultom zlyhali“ (str. 182). Veda nevznikla iba vtedy, keď sa náboženstvo ukázalo neschopným, ale sa rozvíjala v ňom a popri ňom (aj keď vznikla neskôr) a angažovala viac intelektuálne sféry ľudskej osobnosti. Mnohé z náhľadov, ktoré vzbudzujú v Münzovej práci námietky alebo pochybnosti, sú však viac, ako sa nám zdá, vecou formulácie. K takým formuláciám vedie ho azda snaha postaviť príliš jasne do pôpredia ústrednú myšlienku. V tom splatil autor zákonite daň postupu, ktorý sa nás zmocňuje vždy vtedy, keď sa prí veľmi zahľadíme do svojej myšlienky.

E. Városová

CENNÝ PRÍNOS K PROPAGÁCII LOGIKY

K. Berka, M. Mleziva, *Co je logika*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1962, str. 231.

Zvýšená aktivita v našej logike sa v posledných rokoch prejavila aj väčším počtom pôvodných publikácií, ktoré sa snažia popularizovať súčasnú logiku a rozširovať logickú kultúru. Jednou z nich je práca pražských logikov K. Berku a M. Mlezivu *Co je logika*. Obidvaja boli členmi kolektívu, ktorý napísal známu syntetickú príručku *Moderní logika* (vyšla v Malej modernej encyklopédii r. 1958). Štyri roky rozdielu medzi týmito prácami priniesli aj nový pohľad na logickú problematiku, určený dvoma vývinovými líniami v rozvoji logiky: v zahraničí i u nás. Aj keď charakter oboch prác je odlišný — *Moderní logika* je viac „technická“, pohybujeme sa tu vnútri určitých častí logiky, kým *Co je logika* sa snaží o vonkajší pohľad na logiku ako celok — treba konštatovať viaceré pokroky, ktoré sa prejavujú v diele *Co je logika*. Od starších, prevažne syntaktických metód, sa tu prešlo k úplnejším

metódam, ktoré odzrkadľujú celosvetový vývin logiky, sprevádzaný rozvojom logickej sémantiky i tzv. neklasických logík, ako aj novými aplikáciami logických systémov. Pravda, tento vývoj sa u nás oneskoril, najmä vinou slabých tradícií. Z tohto hľadiska nemožno považovať výsledky práce *Co je logika* za úplne nové a pôvodné. Autori si to dostatočne uvedomovali a nič nepredstierajú. Postupy a členenia výkladu sú však veľmi originálne. Nové sú aj viaceré úvahy na okraj logiky, jej použitia a filozoficko-metodologických problémov.

Možno konštatovať, že autori si zvolili vhodnú cestu, ktorá vedie čitateľa, neorientovaného v súčasnej logike, k poznaniu jej základných, vnútorných otázok. Až potom pristupujú k rozboru filozofických a aplikovaných problémov logiky (kap. IV a V). Táto metóda sa nám vidí správna: nemožno predsa zodpovedne hovoriť o niečom, ak sme sa s tým bližšie neoznámili. Vlastný výklad logických systémov, predmetu a úloh logiky však dával veľa možností. Učebnicový štýl *Moderní logiky* (od logickej analýzy jazyka k výpovednej lo-